

б) назоўнік + дзеяслоў (дзеяслоўная аснова) + суфікс: *заканадаўства, травасушылка, токапрыёмнік, мінашукальнік, таваразнавец, рукамыйнік, суднаходства, бульбасаджалка, птушкагадоўля, святловымяральнік* і інш.;

в) прыметнік + дзеяслоў (дзеяслоўная аснова) + суфікс: *вальнадумства, чыстапісанне* і інш.;

г) займеннік + дзеяслоў (бяссуфіксныя дзеяслоўныя марфемы) і займеннік + дзеяслоў (дзеяслоўная аснова) + суфікс: *самазвал, самацёк, самаскід, самапрадка, самапуск, самавучка, самападавальнік* і інш.;

д) лічэбнік + дзеяслоў (дзеяслоўная аснова) + суфікс: *першаадкрывальнік, першапраходзец, адзінаверац, аднадумец* і інш.

Надзвычай прадуктыўнымі тыпамі ўтварэння складаных назоўнікаў у сучаснай беларускай мове з'яўляюцца тыя, дзе адным з кампанентаў словаўтварэння выступае запазычаны элемент, пераважна грэчаска-лацінскі па паходжанні (іх у сучаснай беларускай мове налічваецца больш за 100). Трэба адзначыць, што адносна гэтых частак у мовазнаўстве існуюць розныя погляды. Гэта прэпазіцыйныя часткі: **авія-** (*авіяполк, авіямадэль*), **агра-** (*аграсядзіба, аграрыём*), **аўта-** (*аўтапарк, аўтапілот*), **відэа-** (*відэасігнал, відэакамера*), **гастра-** (*гастрафэст*), **гідра-** (*гідравузел, гідрацэнтраль*), **лінгва-** (*лінгвапарк, лінгвагеаграфія*), **метэа-** (*метэастанцыя, метэаспадарожнік*), **мікра-** (*мікраклімат, мікраарганізм*), **мота-** (*мотагонкі, мотакалона*), **палі-** (*паліклініка, палітэхнікум*), **радыё-** (*радыёпірат, радыёстанцыя*), **тэле-** (*тэлецэнтр, тэлеперадатчык*) і інш.

У сучаснай беларускай мове непрадуктыўных тыпаў утварэння складаных назоўнікаў існуе няшмат. Так, напрыклад, да іх можна аднесці тып «дзеяслоў + назоўнік»: *балігалоў, сарвігалава, абібок, звярнігалава, прайдзісвет, дзяржсыдрэва, вярнідуб* і інш. падобныя адзінкі.

Такім чынам, можна зрабіць выснову, што ў сучаснай беларускай мове існуе шмат словаўтваральных тыпаў для ўтварэння складаных назоўнікаў, амаль усе з іх з'яўляюцца прадуктыўнымі. Складаныя назоўнікі займаюць значнае месца ў слоўнікавым складзе сучаснай беларускай мовы, многія з іх адносяцца да тэрміналагічнай лексікі, актыўна выкарыстоўваюцца ў навукова-тэхнічнай літаратуры.

Ю. М. Кардубан

СЛОВАЎТВАРАЛЬНЫЯ МАДЭЛІ ЎНІВЕРБАТАЎ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Тэрміны *універбацыя* і *універбат* пачалі актыўна ўжывацца ў лінгвістычных даследаваннях па словаўтварэнні напрыканцы ХХ ст. Уладзімір Уладзіміравіч Лапацін раскрыў гэта паняцце ў шырокім сэнсе і разумеў пад універбатам любое аднаслоўнае найменне, якое існуе і ўжываецца ў мове паралельна з разгорнутай шматслоўнай утваральнай асновай. Гэты падыход аб'ядноўвае ў межах універбацыі такія працэсы, як абрэвіяцыя, суфіксацыя, субстантыва-

цыя, суфіксальнае ўсячэнне і ўсячэнне адной з асноў. Па сутнасці, адзначаецца разгляд кампрэсіі на ўзроўні словаўтварэння, калі вытворнае ствараецца шляхам скарачэння пэўных намінаўных адзінак, якія існуюць у мове.

У нашым даследаванні ўнівербацыя разглядаецца ў больш вузкім сэнсе: як спосаб утварэння новых слоў на базе атрыбутыўнага словазлучэння, пры гэтым у аснову вытворнага ўваходзіць толькі аснова прыметніка, а назоўнік замяняецца суфіксам. У беларускай мове існуюць яскравыя прыклады ўнівербатаў: *бусянка* (буслінае гняздо), *пяроўка* (пяровая настойка), *кашміроўка* (кашміровая хустка), *ватаўка* (ватаваная куртка), *літроўка* (літровая бутэлька), *фальшыўка* (разм.) (фальшывы дакумент), *ялаўка* (ялавая карова), *вышыванка* (вышываная кашуля).

Для вызначэння словаўтваральных мадэлей універбатаў у сучаснай беларускай мове мы адабралі з Тлумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы (пад рэдакцыяй М. Р. Судніка і М. Н. Крыўко) 148 адзінак, якія з'яўляюцца ўнівербатамі.

Праведзены аналіз сведчыць пра найбольшую прадуктыўнасць мадэлей універбатаў са словаўтваральным фармантам *-к-*: *сотка* (сотая частка гектара), *аксамітка* (аксамітавая стужка), *маразілка* (маразільная камера), *маторка* (маторная лодка), *рабінаўка* (рабінавая настойка).

Пры гэтым звяртае ўвагу тое, што мадэлі з фармантам *-к-* ужываюцца для будовы ўнівербатаў жаночага роду, пры гэтым утваральнымі асновамі выступаюць субстантывы незалежна ад родавай прыналежнасці, напрыклад: *бакоўка* (бакавы пакойчык), *зубчатка* (зубчатае кола), *капцёрка* (капцёрскі склад), *карболка* (раствор карболавай кіслаты), *лацінка* (лацінскі алфавіт), *мураванка* (мураваны будынак), *пуцёўка* (пуцявы ліст), *трохрадка* (трохрадны гармонік). З разгледжаных прыкладаў бачна, што апорны назоўнік у складзе атрыбутыўнага словазлучэння можа быць як жаночага, так і мужчынскага або ніякага роду, у той час як вытворная адзінка, або ўнівербат з фармантам *-к-*, належыць толькі да жаночага роду.

Даследчыкі адзначаюць высокую актыўнасць суфікса *-к-*, але звяртае на сябе ўвагу рознатыповы характар утвораных з дапамогай гэтага фарманта найменняў. На нашу думку, асобную групу складаюць такія вытворныя адзінкі (універбаты) на *-к-(а)*, якія маюць суадносныя сінанімічныя разгорнутыя найменні, напрыклад, *мінералка* (мінеральная вада), *баваўнянка* (баваўняная тканіна), *насоўка* (насава хустачка). Такія найменні ўжываюцца ў мове ў двух варыянтах: поўны варыянт з'яўляецца стылістычна нейтральным, а суадносны ўнівербат належыць да размоўнай лексікі.

Ад разгледжаных вытворных адзінак адрозніваюцца структурна падобныя найменні з фармантамі *-к-*, *-ік*, *-нік*, якія не маюць поўных адпаведных варыянтаў, таму значэнне такіх субстантываў патрабуе разгорнутага тлумачэння, напрыклад: *цалёўка* (дошка таўшчынёй у адну цалю), *шытоўкі* (спартыўны абутак з шыпамі на падэшве), *шаставік* (спартсмен, які займаецца скачкамі з шастом), *старка* (гатунак вытрыманай моцнай гарэлкі), *бульбянік* (смажаная аладка з бульбы), *дубоўка* (цвёрдыя ігрушы), *вушнік* (спецыяліст па хваробах вуха), *венгерка* (танец венгерскага паходжання, а таксама музыка да яго).

Для ўтварэння назонікаў жаночага роду часам ужываецца словаўтваральны фармант *-іц* і яго варыянт *-ыц*, напрыклад: *посніца* (посная ежа, нішчымніца), *сітніца* (сітны хлеб), *ярыца* (яравое жыта).

Наступнымі па прадуктыўнасці можна адзначыць словаўтваральныя фарманты *-ік* і *-нік*, якія ўжываюцца для ўтварэння ўнівербатаў мужчынскага роду, апорны назоўнік словаўтваральнай базы звычайна таксама належыць да мужчынскага роду, напрыклад: *адстаўнік* (адстаўны ваеннаслужачы), *бязавік* (бязавы сок), *эстраднік* (эстрадны артыст), *штабнік* (штабны афіцэр).

Пераважная большасць утвораных назоўнікаў належаць да лексіка-граматычнага разраду канкрэтных назоўнікаў. Цікавыя выпадкі назіраюцца, калі ўтвараюцца рэчыўныя і зборныя назоўнікі: *арганіка* (арганічная хімія) *гатоўка* (готовыя (наяўныя) грошы) *пытляванка* (пытляваная мука), *форменка* (форменнае адзенне).

Кампрэсія пры ўнівербацыі ажжыцяўляецца на аснове слова-прыкметы, якое ўваходзіць у склад поўнага наймення. Устаноўлена, што такім словам у большасці выпадкаў з'яўляецца прыметнік, значна радзей – агульны назоўнік, у шэрагу выпадкаў – гэта імя ўласнае: *Камароўка* (Камароўскі рынак), *Каменка* (Каменная горка), *Слясарка* (Слясарная вуліца). Сюды можна дадаць адзінкі *Сляпянка*, *Старажоўка*, *Сцяпянка*.

Аб'ядноўвае ўсе разгледжаныя вышэй адзінкі размоўная сфера ўзнікнення, пры гэтым розныя ўнівербаты надалей адносяцца як да прафесіянальнай, так і да бытавой сфер ужывання; шэраг адзінак таксама ўваходзяць у склад нейтральнай агульналітаратурнай лексікі.

Л. С. Кныш

ПРАЯВЫ МОЎНАЙ ІНТЭРФЕРЭНЦЫІ ВА ЁМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ

Тэрмін *інтэрферэнцыя* (лац. *inter* – ‘паміж’, *ferens* – ‘які нясе, пераносіць’) абазначае ўзаемнае пранікненне моўных элементаў на ўсіх узроўнях мовы ў выніку непасрэднага кантактавання роднасных моў. Такая з’ява, калі элементы адной мовы пранікаюць у другую і наадварот, безумоўна, прыводзіць да парушэння літаратурных нормаў гэтых моў. Прычыны і ўзровень інтэрферэнцыі залежаць ад розных складнікаў: ад ступені блізкасці (падабенства) моў; падабенства культуры і гістарычных умоў развіцця; ад ступені валодання як адной, так і другой мовамі; ад умення свядома адрозніваць і супастаўляць, размяжоўваць факты розных моў; ад характару маўлення (пісьмовае ці вуснае (спантаннае, непадрыхтаванае, гутарковае) і інш. Ва ўмовах білінгвізму пры ўмове перавагі рускай мовы як асноўнага сродку камунікацыі, на жаль, захоўваецца ўстойлівасць шматлікіх інтэрферэнцыйных памылак пры маўленні на кожнай з гэтых моў: руская ўплывае на беларускую і, наадварот, беларуская на рускую. Беларуска-руская і руска-беларуская інтэрферэнцыя праяўляецца на розных узроўнях.